

A. Hordijk

Zuidafrikaanse arbeidsverhoudingen op de tweesprong

Zwarten hebben in Zuid Afrika niet de mogelijkheid legale oppositie te voeren. Het ligt voor de hand dat ze via de vakbonden, die wel legaal zijn, ook politieke doelen willen nastreven. Voor een rechtvaardig Zuid Afrika post-apartheid kan samenwerking van werkgevers en werknemers een wezenlijke bijdrage leveren.

Vele – zo niet de meeste – discussies over de eliminering van het apartheidstelsel in Zuid Afrika, concentreren zich op twee aspecten, te weten het politieke en het financieel economische.

Het debat spitst zich vooral toe op onderwerpen zoals: de isolatie van Zuid Afrika van de wereldgemeenschap en een sanctiebeleid door middel van boycotten en desinvesteringen. Daardoor dreigen andere – niet minder belangrijke – onderwerpen, die een effectieve bijdrage kunnen leveren aan de afschaffing van de apartheid, uit het vizier te verdwijnen. Dat is bijvoorbeeld het geval met de ontwikkeling van een goed en sociaal verantwoord stelsel van arbeidsverhoudingen, dat van groot belang kan zijn in een post-apartheid tijdperk.

Arbeidsverhoudingen hebben alles te maken met de relatie werkgever-werknemer, met sociaal beleid, met de erkenning dat arbeid geen koopwaar is. Kortom, het gaat om de vraag hoe in de

arbeidssituatie niet alleen werkgevers maar evenzeer werknemers tot hun recht kunnen komen. De sociale partners binnen de onderneming hebben met erkenning van ieders eigen taak samen de verantwoordelijkheid voor het realiseren van de doelstellingen van de onderneming. De consequentie hiervan is dat – wil er werkelijk sprake zijn van een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers voor het reilen en zeilen van de onderneming – er overleg- en medezeggenschapsverhoudingen zijn, die daaraan zin en inhoud kunnen geven.

Het Zuidafrikaanse bedrijfsleven heeft tot op heden aan de gedachte van samenwerking en overleg binnen de afzonderlijke ondernemingen geen gestalte gegeven vanwege het raciaal-kapitalistisch karakter van de ondernemingsgewijze productie.

De apartheidswetgeving heeft daaraan een uiterst negatieve bijdrage geleverd. Raciale discriminatie op de werkvloer ligt in vele wetten verankerd, vanwege de verwevenheid van politiek en economie. Democratie in het bedrijfsleven kan men in zo'n situatie vooralsnog vergeten.

A. Hordijk (1927) is oud vice-voorzitter van het CNV en is onder andere lid van de Studiecommissie Zuid Afrika van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Het verzet tegen de apartheid wordt echter ook binnen het bedrijfsleven steeds groter. Het is tegen die achtergrond dan ook verheugend, dat in Zuid Afrika de laatste jaren veel gepubliceerd en gediscussieerd wordt over de noodzaak tot fundamentele veranderingen te komen op het terrein der arbeidsverhoudingen. Helaas zijn er nog maar al te veel werkgevers, die zich, hetzij met de situatie verzoend hebben, hetzij een zo nuttig mogelijk gebruik maken van de politieke middelen die hen ter beschikking staan. Alleen daarom al is de discussie over arbeidsverhoudingen in een post-apartheid samenleving zoals die in Zuid Afrika gevoerd wordt van groot belang en verdient ze onze volle steun en aandacht.

Economische machtsvorming

Aan het einde van de jaren dertig werd het verzet van de Boeren tegen de overheersende positie van het angelsaksische bedrijfsleven omgezet in concrete plannen, die ten doel hadden de economische machtspositie van voornamelijk engelstalige ondernemers te doorbreken. Wat angelsaksische- en joodse Zuidafrikanen tot stand hadden gebracht, konden de Boeren (Afrikaners) ook, zo zeiden ze tegen elkaar op hun eerste Volkscongres in 1939.

Ze richtten een nationale investeringsmaatschappij op, een economisch instituut alsmede een Afrikaanse Kamer voor handel en industrie. Door zuinig en spaarzaam te leven en vanuit een weloverwogen strategie zijn de Boeren erin geslaagd in de wereld van handel en industrie te penetreren. In naam van een hooggestemd ideaal werd de strijd om de politieke macht gecombineerd met de vastberaden wil zich te nestelen in het bedrijfsleven. Die strijd is bekroond. Aan de diepe armoede en ellende waarin de meeste boerengezinnen in die tijd verkeerden, kwam langzaam maar zeker een einde. Het ging echter meer en meer ten koste van de zwarte bevolking, die het slachtof-

fer van deze overlevingsstrategie is geworden.¹

De ingroei in de financieel-economische wereld is met een sluipend proces van staatssocialisme gepaard gegaan doordat de politiek daarbij steeds meer is gaan domineren. Een mengeling van nationalistische en socialistische ideeën heeft geleid tot het ontstaan van sterke en machtige staatsbedrijven, later gevolgd door vele semi-staatsbedrijven. De drie grote staatsbedrijven Iscor (kolen en staal), Escom (elektriciteit) en de Sasolbedrijven (olie, kolen en gas) worden niet voor niets de hoeksteen van de Zuidafrikaanse industrie genoemd.

De staatsinvloed blijft groot, ook al kondigde president Botha begin 1988 een groot privatiseringsprogramma aan. Het was echter veeleer een poging de deplorabele situatie waarin de Zuidafrikaanse economie steeds meer is komen te verkeeren, in de goede richting om te buigen. Het initiatief van de president kan en mag dan ook niet gezien worden als een afscheid van het staatskapitalisme. Een woordvoerder van de Zuidafrikaanse regering liet er namelijk geen enkele onduidelijkheid over bestaan, dat de overheid niet van plan was afstand te doen van haar greep op de vele overheids- en semi-overheidsbedrijven, die voor privatisering in aanmerking komen. De staat blijft in de desbetreffende ondernemingen de belangrijkste aandeelhouder. Buitenlandse investeerders zullen – los van de politieke instabiliteit – door dit privatiseringsprogramma zeker niet worden aangetrokken.²

Sinds de Nationale Partij in 1988 aan de macht kwam is een groot aantal wetten tot stand gekomen, die de greep van de Zuidafrikaanse staat ook op het sociaal-economisch gebeuren aanzienlijk heeft versterkt. Op grond van de apartheidside-

1. W.A. de Klerk, *The Puritans in South Africa. A story of Afrikanerdom*, Pelican book, 1976, uitgave van C. Nicholls and Company Ltd, Manchester.
2. Zie het *NRC Handelsblad* d.d. 10 februari 1988.

ologie wilde men zoveel mogelijk voorkomen, dat de zwarten geïntegreerd zouden worden in het maatschappelijke bestel, hoewel men heel goed beseftte, dat de Zuidafrikaanse economie niet kan functioneren zonder de zwarten. Zo laveert de regering sinds jaar en dag tussen de Scylla van de segregatie en de Charybdis van de integratie.

Tal van wetten getuigen daar heden ten dage nog van. Van de zo nodige sociale mobiliteit van de zwarten is geen sprake. Het thuislandenbeleid is een ernstige rem. Handhaving van de Groepsgebiedenwet, al dan niet afgezwakt, het gemarginaliseerde toestromingsbeleid (*influx-control*), de recente voor de zwarte werknemers verslechterde arbeidswetgeving, de enorme achterstand op het gebied van algemeen- en beroepsonderwijs; het zijn even zovele gevolgen en bewijzen van een staatscontrole en -invloed die een normale ontwikkeling voor het overgrote deel der bevolking onmogelijk maken en die het Zuidafrikaanse bedrijfsleven aan handen en voeten bindt.

Tussen kapitalisme en socialisme

Tegen deze achtergrond doet het merkwaardig aan, dat Zuid Afrika zichzelf als een deel van de kapitalistische Westerse wereld beschouwt. Het behoeft geen verwondering te wekken, dat de ook door de Zuidafrikaanse regering zo hoog geroemde vrije markt economie door de zwarten onder steeds scherpere kritiek wordt geplaatst. Door de meeste bevrijdingsbewegingen wordt gepleit voor een socialistisch 'Azania', dat radicaal heeft afgerekend met een 'raciaal kapitalisme'. Velen van hen gaan uit van de hypothese, dat met de afzwerping van raciaal kapitalisme ook de apartheid verdwijnt. Daarmee verenigen zij de dominantie van de blanken tot een puur economisch gebeuren en zien zij niet zozeer het racisme als de kwade genius, maar het kapitalistische systeem als zodanig.³

'Onze strijd voor nationale bevrijding

richt zich tegen het stelsel van raciaal kapitalisme . . . Als de strijd met succes zal zijn gevoerd, dan zal de apartheid met het raciale kapitalisme zijn uitgeroeid'. De klassenstrijd als uitgangspunt aanvaardend heeft het Manifest van het volk van Azania, waaraan bovenstaande citaten zijn ontleend, de apartheid geïdentificeerd met blank kapitalisme. Dit Manifest, dat aanvaard werd tijdens de oprichting van het National Forum in 1983, speelt een belangrijke rol onder groeperingen voortgekomen uit de Zwart Bewustzijnsbeweging en is qua terminologie radicaal-socialistisch van aard.

Of dat ook in de praktijk zo zal zijn is echter de vraag. Deskundigen zijn het er vrijwel over eens, dat de zwarten niet zozeer communistisch maar communalistisch denken en handelen.⁴ Dat ook in kringen van het ANC uit het marxistisch-leninistische vocabulaire geput wordt om de afschuw over het apartheidsstelsel kenbaar te maken, wil niet zeggen, dat men een communistische strategie en tactiek voorstaat. Ook al hebben vooraanstaande vertegenwoordigers van de verbannen Zuidafrikaanse communistische partij, zoals Joe Slovo – jarenlang de ideoloog van het ANC –⁵ geprobeerd hun stempel te drukken op het ANC-beleid, het Handvest van de Vrijheid (*Freedom Charter*) geeft daartoe geen aanleiding evenmin als recente ontwikkelingen in deze bevrijdingsbeweging, die meer dan voorheen van de wil tot onderhandelen getuigen dan die van permanente confrontatie en geweld. Dat het Handvest nationalisatie van sleutelindustriën bepleit is

3. James Leatt, Theo Kneifel en Klaus Nürnberger, *Contending Ideologies in South Africa*, uitgave van David Philip, publisher (Pty) Cape Town 1986.
4. Heribert Adam and Kogila Moodley, *South Africa without apartheid: dismantling racial domination*, University of California Press 1986.
5. Davidson, Slovo and Wilkinson, *Southern Africa, the new politics of Revolution m.n. Part Two: South Africa – no middle road –* door Joe Slovo, Penguin Books Ltd. 1976, uitgave van Richard Clay (the Chancer Press) Ltd., Bungay, Suffolk.

in belangrijke mate de bevestiging van een bestaande situatie.

De Nationale Partij c.q. de opeenvolgende NP-regeringen hebben niet anders gedaan met hun machtige, hierboven genoemde staatsbedrijven dan ook het economische leven onder controle te houden. Socialisme: voor vele zwarten is dat een synoniem voor (Afrikaans) communisme. Gemeenschap en harmonie zijn daarin sleutelwoorden. Het is veeleer een schreeuw om recht en gerechtigheid. De gebruikte terminologie is dan ook, gelet op de Zuidafrikaanse context, niet bepalend voor het te voeren beleid. Het ANC, het PAC, Azapo en andere bevrijdingsbewegingen in Zuid Afrika hebben tot op heden geen concrete uitwerkingen van hun 'socialistische' ideaalbeelden gegeven. Het is bij algemene aanduidingen gebleven en is sterk nationalistisch bepaald.

De aversie tegen het kapitalisme zoals dat in Zuid Afrika gestalte kreeg is alleszins begrijpelijk en gerechtvaardigd, omdat het niet alleen tot grote discriminatie heeft geleid, maar ook tot ontmenselijking van mens en arbeid voor het overgrote deel der zwarten. Sedert de totstandkoming van de Nijverheidsverzoeningswet in 1924 zijn met name blanke werknemers in een uiterst comfortabele en geprivilegeerde positie komen te verkeren. Van die wet werden de zwarte werknemers echter uitgesloten en als paria's, als onmondigen behandeld. Uitbuiting en ontrechting was aan de orde van de dag. Zij werden niet, zoals alle anderen, als werknemers in de zin der wet beschouwd. Voor hen kwam uiteindelijk een aparte door de staat geleide en gecontroleerde arbeidswetgeving tot stand die volledig was ingekaderd in de bestaande apartheidswetgeving. Deze situatie heeft tot 1980 geduurd. In 1981 werd een nieuwe wet op de arbeidsverhoudingen (*Labour Relations Act*) van kracht waardoor de zwarten dezelfde rechten en plichten kregen als de overige werknemers. Al snel werd deze gelijkberechtiging aangeduid met het woord 'in-

dustrieel burgerschap'. De arbeidsverhoudingen zouden gekenmerkt worden door twee zaken, te weten de vrijheid van organisatie en het recht van collectief onderhandelen tussen werkgevers en werknemers.

Zwarte vakbondsmacht

In Westerse landen, die de overgang van een landbouw-economie naar een industriële samenleving doormaakten hadden de werkgevers aanvankelijk een vrijwel absolute zeggenschap over hun werknemers. Door de opkomst van een vrije en onafhankelijke vakbeweging werd de machtspositie der werkgevers beperkt en is ze geleidelijk aan afgenomen. Er kon op basis van gelijkheid worden onderhandeld. Een soortgelijke ontwikkeling heeft zich echter in Zuid Afrika niet voltrokken, omdat het industrialisatieproces gepaard ging met een toeneming en institutionalisering van de rassendiscriminatie op de werkvloer.

De Randopstand van de blanke werknemers in de mijnen in 1922 was in feite het begin van de legalisatie en institutionalisering van de rassendiscriminatie in de onderneming. De blanke mijnwerkers bevochten een geprivilegeerde positie ten koste van de zwarten (de Nijverheidsverzoeningswet). Het heeft tot het begin van de jaren tachtig geduurd eer voor de zwarten van sociaal-economische gelijkberechtiging, althans in de formele zin van het woord, sprake was. Het is de grote verdienste geweest van een commissie onder leiding van prof. N. Wiehahn, daaraan een wezenlijke en zinvolle bijdrage te hebben geleverd. Zwarte vakbonden konden vanaf dat moment als legale organisaties hun werk doen. We zien dan ook dat het vakbondslidmaatschap onder de zwarte werknemers in nog geen tien jaar van 100.000 in 1926 tot 1,9 miljoen is opgelopen (ongeveer 25% van de beroepsbevolking). Voor hun officiële erkenning hadden zwarte vakbonden nauwelijks kans van bestaan. Ze waren zwak en ontbeer-

den in de regel bekwame leiders, waardoor hun toch al delicate positie er eerder slechter dan beter op kon worden. Toch hebben zij belangrijk voorbereidend werk verricht door bij met name grote bedrijven zogenaamde erkenningsovereenkomsten (*recognition-agreements*) af te sluiten.

Publiekrechtelijk waren ze uitgeschaald, maar niemand kon hen verhinderen op privaatrechtelijke basis tot afspraken te komen die beide partijen bonden. Dit proces gecombineerd met de Soweto-opstand in 1976 heeft een belangrijke stoot gegeven tot wat de Wiehahn-wetgeving wordt genoemd en die leidde tot het ook voor zwarten industrieel burgerschap. De in so-

houdt de regering zelf van tijd tot tijd conferenties met de werkgevers. Sinds 1979 zijn er drie geweest. Er is de regering kennelijk veel aan gelegen om het particuliere bedrijfsleven te interesseren voor de hervormingsplannen van de regering, waarmee ze naar de Soweto-opstand in 1976 gekomen is.⁶

In een samenleving die aan een minderheid democratische rechten geeft, maar de overgrote meerderheid uitsluit van in dit geval klassieke vrijheidsrechten, kan het niet anders dan dat de onderdrukten iedere mogelijkheid tot – ook politiek – verzet zullen aangrijpen. De sociaal-economische hervorming die legalisering van vakbondsactie door zwarten metterdaad mogelijk maakte wordt door velen tevens als een mogelijkheid gezien politieke onvrede tot uiting te brengen. De angst die van regeringswege bestaat, dat vakbonden hun macht ook voor politieke doelen zullen gaan gebruiken is terecht, maar een direct gevolg van haar eigen beleid, dat er nog steeds op gericht is de politieke macht en controle in eigen hand te houden. Het siert overigens de leiding van de sinds 1980 sterk gegroeide vakcentrales, dat zij – welke ideologie ze ook aanhangen – zich duidelijk uitgesproken hebben voor een onafhankelijke, van partijpolitiek, vrije vakbeweging. Zowel Cosatu als Nactu, de twee belangrijke vakbondsfederaties, waar velen zich toe aangetrokken voelen, hebben dat herhaaldelijk uitgesproken. Het enige waartoe men wel bereid is, is mee te doen aan activiteiten van maatschappelijke organisaties (voornamelijk *community organisations*) die gericht zijn tegen de bestrijding van de apartheid als zodanig. Maar dat is het goed recht ook van de vakbeweging, omdat het alles te maken heeft met een onrechtvaardige maatschappij, een maatschappij die

De zwarte werknemer is economisch mondig, maar verstoken van normaal staatsburgerschap.

ciaal-economisch opzicht mondig verklaarde zwarte werknemer, bleef echter in staatkundig opzicht onmondig en is tot nu toe verstoken van een normaal staatsburgerschap zoals dat geldt voor zijn blanke collega. Doordat zwarten niet de mogelijkheid hebben een legale oppositie te voeren wegens de onmogelijkheid c.q. het verbod aan politieke partijvorming te doen, ligt het voor de hand, dat ze via hun vakbonden, die wel legaal zijn, ook regelmatig politieke doelen nastreven. Dat is de Zuidafrikaanse regering een doorn in het oog. Het verwijt, dat de zwarten hun vakbonden ook voor politieke doeleinden gebruiken, heeft alles te maken met het feit, dat de regering hen iedere mogelijkheid onthoudt politiek actief te zijn. Overigens

6. Dr. Gavin Lewis: From Carlton to Bryntirion; Business-Government summitry in South Africa: *South African Foundation Review*, volume 15, nr. 1 January 1989.

door het politiek systeem steeds meer is omgevormd tot een klassenmaatschappij.

Werkgeversmacht

Hoewel de werkgevers zich lange tijd hebben neergelegd bij het apartheidbestel en er voluit van geprofitteerd hebben, wordt het verzet in werkgeverskring steeds sterker. Ook al reikt de machtige politieke arm van de regering tot diep in het economische leven via zijn controlemechanismen, veel individuele werkgevers en officiële werkgeversorganisaties, zoals de *Federated Chamber of Industries* (FCI) en de *Association of Chambers of Commerce of South Africa* (Assocom) gaan steeds duidelijker positie kiezen tegen het apartheidsstelsel. In juli 1986 hebben deze twee organisaties met de vakcentrale Nactu een verklaring het licht doen zien, waarin men zich verzet tegen de toen van kracht geworden noodtoestand, waardoor werknemers- en werkgeversvrijheden, -rechten en -verantwoordelijkheden werden gekortwiek. Gezamenlijk wordt het geloof in een verenigd non-raciaal en democratisch Zuid Afrika, waarin de rechten en vrijheden van alle burgers worden beschermd, herbevestigd. In dezelfde periode publiceert de FCI een document getiteld: *Post-Apartheid South Africa; Business and the process of change*, waarin radicaal wordt afgerekend met de apartheid, zowel politiek als sociaal-economisch. Dit *business charter* werd gecombineerd met een actie-program, waarin vergaande politieke uitspraken gedaan worden. Een gebeurtenis, die tot voor kort voor onmogelijk werd gehouden.

De last en de gevolgen van de apartheid worden ondraaglijk voor het bedrijfsleven. Er is groot tekort aan geschoold zwart personeel; het huisvestingsbeleid leidt tot steeds grotere spanningen; er ontbreken goede beroepsopleidingen; buitenlands kapitaal stroomt niet of nauwelijks meer naar Zuid Afrika. Het zijn enkele zeer urgente onder-

werpen, waarvoor binnen afzienbare tijd oplossingen moeten komen. Helaas kan men niet spreken van een monolithisch werkgeversblok als het gaat om stellingneming tegen de apartheid. Dat betekent dat de werkgevers onderling het bij lange na niet eens zijn over de te volgen strategie. Van niet te onderschatten betekenis is daarom dat twee hierboven genoemde werkgeversorganisaties herhaaldelijk blijk gaven en geven van hun ondubbelzinnige afkeer van de apartheid.

Het Zuidafrikaanse bedrijfsleven telt naast bovengenoemde organisaties nog acht werkgeversverbanden. Te zamen hebben ze een raadgevend lichaam in het leven geroepen: *South African Consultative Employers Committee on Labour Affairs* (SACCOLA). SACCOLA is een overkoepelend lichaam, dat zich buiten Zuid Afrika profileerde als de vertegenwoordiger van het Zuidafrikaanse bedrijfsleven. De laatste tijd is SACCOLA zich ook steeds meer gaan bewegen op zaken die betrekking hebben op het binnenlands gebeuren. Vanwege zijn lidmaatschap van de Internationale Werkgeversorganisatie (IOE) was SACCOLA ook betrokken bij de werkzaamheden van de werkgeversgroep binnen de Internationale Arbeidsorganisatie te Genève. Op voorstel van met name Afrikaanse werkgeversorganisaties is SACCOLA in 1983 uitgesloten van deelneming aan het beraad binnen de werkgeversgroep en daarmee werd SACCOLA geïsoleerd van een belangrijk internationaal werkgeversoverleg. Feitelijk was SACCOLA de enige Zuidafrikaanse vereniging die nog iets van doen had met de IAO. Immers, in 1964 heeft Zuid Afrika zich teruggetrokken uit deze organisatie terwijl de werknemersvakbeweging sinds lang uit de werknemersgroep werd geweerd. Wellicht is deze ontwikkeling voor SACCOLA mede aanleiding geweest om zich meer en meer te oriënteren op stelsels van arbeidsverhoudingen zoals die zich met name in de Westerse wereld hebben ontwikkeld. Wil

SACCOLA in de toekomst een echt belangrijke rol spelen, dan zal men er vermoedelijk niet aan ontkomen om dit coördinerend lichaam om te zetten in een echte werkgeversfederatie, die op grond van verleende mandaten zich in het overleg met de overkoepelende vakbewegingen kan presenteren als de officiële werkgeversvertegenwoordiger.

Douwes Dekker⁷ heeft er terecht op gewezen dat sinds de uitsluiting van de werkgroep binnen de IAO een proces van herbezinning in werkgeverskring op gang is gekomen en dat tevens hiermee de vraag aan de orde is of bijvoorbeeld via SACCOLA niet gepoogd zou moeten worden tot bilaterale overeenkomsten te komen. Bedoeld wordt hiermee dat werkgevers en vakbeweging samen via de totstandkoming van het hetzij een intentieverklaring, hetzij een sociaal akkoord, de parameters ontwikkelen voor een sociaal beleid. Een sociaal beleid, dat vooralsnog zich vooral zal manifesteren buiten het huidige officiële institutionele kader van arbeidsverhoudingen om. Men kan zich de vraag stellen of dit een juiste oplossing is en of niet veeleer gezocht zal moeten worden naar een stelsel waarin werkgevers, werknemers en overheid samen vorm geven aan de arbeidsverhoudingen. Gelet op de huidige situatie lijkt een werkelijk tripartiete stelsel van arbeidsverhoudingen vooralsnog moeilijk te realiseren. Het feit, dat de zwarten vele jaren geconfronteerd werden met een institutioneel kader, dat tegen hen gebruikt werd, vormt daartoe een verhindering. Het is alleszins begrijpelijk en voor de hand liggend dat de zwarten in het algemeen gesproken een groot wantrouwen hebben ten opzichte van de huidige overlegkaders en dat men er niet veel voor voelt om, ook al is de vakbeweging voor zwarten nu officieel mogelijk, te gaan participeren in structuren die men toch feitelijk beschouwt als apartheidstructuren van oudsher. Dit is overigens niet de opvatting van alle zwarten,

omdat in een aantal organen ook zwarte vakbondsvertegenwoordigers deelnemen aan overleg over verschillende sociale onderwerpen. Zij beschouwen het juist als een uitdaging en een mogelijkheid nu als zwarten een effectievere rol te kunnen gaan spelen dan tot voor kort mogelijk was. Hoe het ook zij, in ieder geval staat vast dat men niet kan rekenen op een integrale bereidheid binnen de wereld van de zwarten om reeds nu mee te werken aan een tripartiete stelsel van arbeidsverhoudingen. Bovendien lijkt het verstandig om allereerst te proberen als werkgevers en werknemers met elkaar *on speaking terms* te komen. Er moet nog heel wat goud in Zuid Afrika gedolven worden alvorens er sprake is van een wederzijdse erkenning en een elkaar aanvaarden als gelijkwaardige gesprekspartners.

Arbeidsverhoudingen op de tweesprong

De door Douwes Dekker opgeworpen vraag over bilaterale afspraken is niet alleen belangrijk in verband met de huidige situatie, maar ook met betrekking tot het nadenken over een post-apartheidsamenleving. Bij het denken over bilaterale arbeidsverhoudingen, dan worden we geconfronteerd met vragen over de gezamenlijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers voor de opbouw van een rechtvaardige samenleving waarin voor een raciaal kapitalisme geen plaats meer is. Het gaat om de fundamentele vraag hoe gelijkberechtiging van zwart en blank omgezet kan worden in een sociaal beleid dat recht doet aan alle spelers in het maatschappelijk bestel (spel). Het gaat om een beleid dat afgerekend heeft met fundamentele ontrechting en ontmenselijking van de arbeidsverhoudingen.

7. Prof. L. Douwes Dekker, *The relationship between federations of employers associations and federations of unions: new roles*, Business alert no. 94 oktober/november 1987, uitgave van Centre for Business Studies, Graduate School of Business Administration Johannesburg

In de hierboven aangehaalde publikatie van Douwes Dekker spitst hij het geheel toe op deze vraag: zijn we bereid om ons in te zetten voor een stelsel van overleg en samenwerking (*social corporatism*) dat ons weg voert van het staatscorporatisme? De voorzitter van SACCOLA⁸ heeft in een artikel over arbeidsverhoudingen en politieke verandering erop gewezen dat een oude feodale orde aan het verdwijnen is en dat thans er moeilijke, maar ook zwaar verantwoordelijke rollen zijn weggelegd voor zowel werkgevers als vakbonden met als geen ander doel: te werken aan een nieuw Zuid Afrika. Belangrijk is dat hij erkent dat er een duidelijke interdependentie is, die ook de behoefte schept om samen te werken en dat die zich niet alleen moet beperken tot het afsluiten van collectieve overeenkomsten, maar dat er ook op de werkvloer een netwerk van overleg en samenwerking tussen werkgevers en werknemers wordt gecreëerd. Voor veel werkgevers wordt het met de dag duidelijker dat zij niet langer kunnen en mogen zwijgen en hun verantwoordelijkheid moeten nemen. De directeur van het Instituut voor Rassenverhoudingen in Zuid Afrika heeft in een lezing voor het Instituut van Internationale Betrekkingen te Den Haag gezegd dat het bedrijfsleven het proces van verandering kan bespoedigen door de aanvaarding van een strategie van 'creatieve erosie', die terzelfdertijd gepaard dient te gaan met er iets anders voor in de plaats stellen.⁹

Werkgevers ervaren dat sinds de zwarten 'industriële burgerschap' verkregen, zij niet straffeloos hun meesterrol kunnen blijven vervullen. De zwarte werknemers zijn, sinds hen de vrijheid van vakorganisatie en het recht van collectief onderhandelen werd toegekend, zelfbewuster gaan optreden en hebben in een betrekkelijk korte periode bekwame vakbondsleiders voortgebracht. Vakbonden worden door veel werkgevers niet langer beschouwd als een te verwaarlozen factor in het in-

dustrieel gebeuren. Integendeel, met hun invloed en toenemend gezag wordt steeds meer, ja moet steeds meer rekening gehouden worden.

Hoewel niemand zich enige illusie behoeft te koesteren over de politieke en militaire overmacht van de Zuidafrikaanse autoriteiten, wordt de uitholling van de apartheid van binnenuit een steeds duidelijker gegeven. De regering zelf geeft daarvan ook blijk door noodgedwongen de apartheidswetgeving meer en meer te marginaliseren. Het is, om de beeldspraak van Kane-Berman te gebruiken, 'een ui die langzaam maar zeker wordt afgepeld'. Het 'afpelproces' – de erosie – is niet op politiek, maar met name op sociaal-economisch gebied begonnen.

De vraag is dan ook of werkgevers en werknemers daar de komende tijd een extra bijdrage aan willen leveren door tot een reëel overleg te komen over een normalisering en een democratisering van arbeidsverhoudingen. Het zou al heel wat waard zijn als men er toe zou kunnen komen om via een intentieverklaring een concreet beraad op gang te brengen over de zo noodzakelijke sociale vernieuwingen. De huidige situatie levert ons inziens de mogelijkheid om daar reeds op korte termijn aanzetten toe te geven. Het opbouwen van een vertrouwensrelatie (*confidence building*) is daartoe een voorwaarde. Discriminatie en racisme zijn niet afgeschaft met het opheffen van een aantal wetten, hoe belangrijk dat ook is. Veel belangrijker is de erkenning en de toepassing van fundamentele gelijkwaardigheid. Sinkins wijst er in een recente studie vericht onder auspiciën van het *Institute of Race Relations*¹⁰ op dat de Zuidafri-

8. Bobby Godsell, A new country, labour relations and political change in: *Supplement to Financial Mail*, november 28, 1986.

9. John Kane-Berman, *Attacking the soft underbelly: a strategy against apartheid*, Nederlands Instituut van Internationale Betrekkingen, Den Haag 12 maart 1987.

10. Charles Simkins, *The prisoners of tradition and the politics of nation building*, the South African Institute of Race Relations, Johannesburg 1988.

Discriminatie en racisme zijn niet afgeschaft met het opheffen van apartheidswetten alleen.

kaanse economie een herstructurering hard nodig heeft, maar dat in dat kader nieuwe prioriteiten op het gebied van budgettering of van controle van het volk onvoldoende zijn. Het zal erom gaan of de zwarten zichzelf als een integraal onderdeel van de Zuidafrikaanse economie gaan zien en vanuit die positie ook een directe bijdrage leveren aan de bestrijding van de apartheid.

Het is tegen deze achtergrond dan ook van groot belang dat door de vakbeweging en gemeenschapsorganisaties een proces van bewustwording in gang gezet wordt dat er metterdaad toe kan leiden dat de werknemers, ongeacht hun huidskleur of afkomst, onmisbare bouwstenen zijn voor de totstandkoming van een rechtvaardige samenleving. Een voorwaarde daartoe is dat iedere raciale scheiding wordt tenietgedaan en er een fundamentele herbezinning op gang komt over maatschappelijke waarden, op basis waarvan men gezamenlijk een na-apartheid-scenario tot stand kan brengen. Dat betekent uiteraard ook dat voor een vrije markteconomie zoals die nu nog door velen in Zuid Afrika wordt bepleit, geen plaats meer is. Het betekent eveneens dat in een Zuid Afrika zonder apartheid de overheid evenzeer een belangrijke rol heeft te spelen. Aan de orde is de beantwoording van de vraag of Zuid Afrika de weg van een gemengde markteconomie wil bewandelen. Dat houdt tevens in dat

een samenspel met de overheid daarvan een belangrijk onderdeel zal moeten uitmaken. Het moet dan uiteraard wel een overheid zijn die door vrije verkiezingen en met deelneming van alle bevolkingsgroepen zijn plaats in de samenleving heeft verkregen. Het grote belang van de totstandkoming van bilaterale arbeidsverhoudingen nu is, dat de sociale partners zelf de gelegenheid krijgen hun eigen strategie met betrekking tot de sociale politiek uit te zetten. Men moet, noch mag daarbij afhankelijk zijn van éézijdige door de staat opgelegde wetgeving, zoals nu in de regel het geval is. In het kader van de verwelkoming van de gedachte van 'sociaalcorporatisme' zou het niet alleen moeten gaan om de problemen met betrekking tot de directe belangenbehartiging zoals de lonen en andere arbeidsvoorwaarden, maar ook zou gekeken moeten worden naar zaken rondom de sociale zekerheid, het pensioenvraagstuk, de veiligheid en gezondheid in de bedrijven, de problematiek van inspraak en medezeggenschap, de beroepsopleiding en, niet te vergeten, belangrijke zaken zoals arbeidsmarktbeleid en huisvestingsvraagstukken.

Zouden werkgevers en werknemers elkaar op een aantal essentiële zaken kunnen vinden zulks op basis van een hierboven bedoelde intentieverklaring of sociaal verdrag, dan kan dat een wezenlijke bijdrage leveren aan de verdere emancipatie en gelijkberechtiging van de zwarten in politiek opzicht. Hiermee zou tevens duidelijk worden dat afgerekend wordt met de in het verleden ontstane situatie dat apartheid en economie elkaar onderling versterkt hebben ten koste van de zwarten.

Naar een raciaal vrij Zuid Afrika

In Zuid Afrika hebben zowel in de zwarte als in de blanke wereld tot op heden ideologische tegenstellingen een belangrijke rol gespeeld, die in plaats van tot een afbreken eerder tot een bevestiging van de apartheid hebben geleid. In oktober vorig

jaar heeft de redactie van de Sowetan¹¹, het dagblad in Soweto, een campagne gelanceerd onder de naam *Nation Building*. Het is een poging weg te komen uit de veelszins heilloze ideologische discussies over de apartheid én een poging om met een nieuw alternatief te komen, dat er toe moet leiden dat de zwarten zelf hun mogelijkheden te baat nemen om een wezenlijke rol te spelen in de bevrijding van de zwarten. De explosies van geweld onder de zwarten in de afgelopen jaren hebben niet geleid tot een werkelijke bevrijding en politieke gelijkberechtinging.

Met deze campagne wil men nu proberen in alle sectoren van de samenleving een rol te gaan spelen. In feite is de lancering van deze campagne het opteren voor dezelfde strategie, die de Boeren in de jaren dertig met elkaar overeen kwamen toen zij, zoals de zwarten nu, lange tijd een onderdrukt deel van de Zuidafrikaanse bevolking waren. De Boeren hebben destijds gekozen voor een strategie van penetratie en ingroei in dit geval het economisch leven. Met de door de Sowetan gelanceerde campagne wil men in feite met de nodige veranderingen dezelfde strategie toepassen. De Boeren hadden onder andere het probleem van de arme blanken op te lossen en ze namen daarvoor hun maatregelen (zie de paragraaf Economische machtsvorming).

In een indrukwekkend betoog heeft de redacteur van de Sowetan Aggrey Klaaste zijn gedachten hierover uiteen gezet tijdens de inauguratie van dit belangrijke initiatief dat door veel zwarten en blanken met instemming is begroet. Het is te hopen dat door deze actie voor *Nation Building* men ook kans ziet om als blanken en zwarten uiteindelijk tot een samenleving te komen waarin men elkaar respecteert en waardeert. Met deze nieuwe actie hebben zwarten voor de zoveelste keer hun hand uitgestoken naar de wereld van de blanken. Klaaste heeft er geen onduidelijkheid over laten bestaan dat, als hij namens vele zwarten spreekt over *Nation*

Building, de blanken daarbij inbegrepen zijn. Het gaat om een gelukkige toekomst voor allen en, aldus de redacteur, 'wij hebben geen geheime agenda. We zullen beginnen met het helpen in de wederopbouw van de structuren van onze gemeenschap in al zijn vormen.'

Het CDA en de ontideologisering van de apartheid

In hun reeds eerder geciteerde boek: *Contending Ideologies in Southern Africa* hebben Leatt c.s. erop gewezen, dat er een voortdurende verzoeking voor het christelijk geloof is tot een politieke en economische ideologie te verworden. Als er één land is waar we – naar het woord van de zwarte journalist Percy Qoboza – met een 'voetbalveld der ideologieën' te maken hebben dan is dat Zuid Afrika.

In zijn strijd tegen de apartheid heeft hij destijds op de buitenwereld een beroep gedaan daaraan geen bijdrage te leveren, maar gezamenlijk ons in te zetten voor een bevrijding van zwarten en blanken die ons uit het diensthuis der ideologieën kan leiden. Martin Luther King was voor hem een groot inspirator en stimulator. Qoboza keerde zich tegen een pure strijd om de macht, die vaak gepaard gaat met geweld en bloedvergieten. Een machtsstrijd, die uiteindelijk niet leidt tot een werkelijke bevrijding van de mens, doch alleen maar tot een verschuiving in machtsverhoudingen.

In het CDA actie-program Uitzicht wordt aan de apartheidspolitiek de nodige aandacht geschonken. Terecht wordt gepleit voor een meervoudige strategie. Als mogelijkheden tot een bijdrage aan de bestrijding van de apartheid worden naast sanctie-maatregelen ook genoemd een restrictief visumbeleid en een investeringsbeleid, dat het proces van bewustwording en emancipatie bevordert. Bij deze strategieën dient een geweldloze doorbreking van onderdrukkende structuren voorop te staan, aldus Uitzicht. Over

11. *The Sowetan*, 24 en 25 oktober 1988.

de realisering en effectuering van die benadering worden geen ideeën ontwikkeld.

In Zuid Afrika is de discussie over staatkundige ontwikkelingen c.q. over de noodzaak van invoering van effectieve democratische structuren volop gaande. De druk op de Zuidafrikaanse regering neemt gestaag toe. Mede door die druk is in de loop van de jaren een aantal wetten afgeschaft dan wel gemarginaliseerd (Wet op de gemengde huwelijken, arbeidswetgeving voor de zwarten, de Wet op het toestromingsbeleid, en dergelijke). Dit proces, dat zich ongetwijfeld zal voortzetten, is niet zo zeer te danken aan druk van buitenaf, maar heeft in belangrijke mate te maken met de toenemende politieke instabiliteit in Zuid Afrika. De sinds de Soweto-opstand (1976) in hoog tempo toegenomen onlusten alsmede het wederzijds geweld dwingen de regering daartoe. Het leidde echter ook tot een versterking van de veiligheidswetgeving die met name voor de zwarten een flagrante schending van de mensenrechten inhoudt. Dat aan de staatkundige ontwikkelingen door het CDA dan ook blijvend aandacht geschonken zal moeten worden, ligt voor de hand. In dat kader bepleit Uitzicht terecht, met de Zuidafrikaanse samenleving contacten te onderhouden voor zover deze een reële mogelijkheid bieden om de apartheid aan de orde te stellen. Terecht maakt Uitzicht geen uitzondering.¹²

In het kader van dit artikel lijkt het dan ook voor een groepering als het CDA van groot belang aan de sociaal-economische ontwikkelingen aandacht te schenken, toegespitst op de vraag: hoe kunnen fundamentele veranderingen op het gebied van de arbeidsverhoudingen een wezenlijke en zinvolle bijdrage leveren aan een verdergaande uitholling van het apartheidbeleid? De christen-democratie heeft in het verleden altijd grote aandacht geschonken aan een vernieuwing van de samenleving op maatschappelijk terrein.

Zowel de industriële- als de bedrijfsdemocratie waren onderwerpen die hoog op de agenda geplaatst waren. Ook in Uitzicht gaat het CDA dit onderwerp niet uit de weg. De paragraaf over de economische orde laat over de christen-democratische visie geen onduidelijkheid bestaan. Het zou ook niet anders kunnen, gelet op de uitgangspunten van gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap.

Hoe belangrijk het sanctiedebat op zich ook zijn mag, minstens zo belangrijk is de vormgeving van arbeidsverhoudingen, vooral met betrekking tot de post-apartheidsperiode. Daarom vraagt men in Zuid Afrika van zowel zwarte als van blanke zijde. Van de Zuidafrikaanse beroepsbevolking maken de zwarten nu al meer dan 70% deel uit. Ervan uitgaande dat de bevrijdingsstrijd van de zwarten zelf moet komen, liggen (vooralsnog) op het gebied van de arbeidsverhoudingen meer mogelijkheden dan in andere samenlevingsverbanden. De huidige arbeidswetgeving geeft zwarte werknemers de mogelijkheid op voet van gelijkwaardigheid tot onderhandelingen te komen met de werkgevers. Hun positie is in de laatste vijftien jaar aanzienlijk verstevigd. Letten we op de financieel-economische situatie in Zuid Afrika als geheel, dan kan niet anders dan geconstateerd worden dat naast de politieke, de economische instabiliteit van niet geringe omvang is. Bovendien heeft de apartheid eerder tot verstoorde dan tot goede arbeidsverhoudingen geleid. Niet zonder reden is Zuid Afrika één der landen waar de arbeidsproductiviteit zeer laag is, met alle gevolgen van dien. De zware last van de apartheid heeft de inflatie aanzienlijk bevorderd. Geen wonder dat onder de meerderheid der zwarte werknemers een goede moti-

12. Een nadere uitwerking en concretisering vindt men wel in een recente publikatie van het Wetenschappelijk Instituut van het CDA: *Zuid Afrika, Mensenrechten en Buitenhlands Beleid*, uitg. Van Loghum Slaterus, mei 1989.

vatie voor en een identificatie met de ondernemingen, waar ze werken, ontbreekt.

Douwes Dekker¹³ heeft in een eind 1988 gepubliceerd *research paper* de vele hindernissen om tot bilaterale arbeidsverhoudingen te komen de revue laten passeren, maar laat zich met vele anderen er niet van weerhouden een lans te breken voor een bilaterale aanpak.

De vervreemding tussen werkgevers en werknemers als gevolg van discriminerende politieke- en sociaal-economische wetten kan niet van de ene op de andere dag in de juiste richting worden omgebogen. Mede dankzij de sinds 1980 van kracht geworden nieuwe arbeidswetgeving zouden werkgevers en werknemers samen door aanvaarding van de gedachte van samenwerking en overleg (*social corporatism*) een effectieve bijdrage kunnen leveren aan de verwerkelijking van een stelsel van arbeidsverhoudingen in een post-apartheid democratisch Zuid Afrika. Daarom verdienen de discussies, die in Zuid Afrika hierover op gang zijn gekomen, niet alleen onze volle aandacht maar ook onze steun. In dit verband is van niet te veronachtzamen betekenis het feit dat in Zuid Afrika een aantal dienstverlenende instellingen actief zijn, die daaraan een substantiële bijdrage kunnen en willen leveren aan een daartoe op te zetten project.

Nederland en in breder verband de Europese Gemeenschap zouden hieraan door morele, financiële en technische steunverlening een effectieve bijdrage kunnen leveren (het zogenaamde Tweede Spoorbeleid). Contacten van deskundigen in Nederland met die van Zuid Afrika zouden bovendien de dialoog kunnen bevorderen over een post-apartheidstrategie ten deze. Het opzetten van een 'bilateralisme project' zou daarbij zeker overwogen dienen te worden.

De discussies over het uitoefenen van druk op Zuid Afrika hebben in de loop der jaren een te eenzijdig accent gekregen.

Dit is bijvoorbeeld het geval met betrekking tot de oproep aan bedrijven met belangen in Zuid Afrika tot desinvestering over te gaan. Inmiddels plaatsgevonden hebbende desinvesteringen blijken echter geen werkelijke bijdrage te leveren aan de afbraak van de apartheid. Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat binnen de zwarte vakbeweging, in met name enkele COSATU-bonden, er een discussie plaats vindt over een desinvesterings-code. Tot op heden is de vakbeweging op geen enkele wijze bij deze problematiek betrokken. Het is alles zonder U over U met als resultaat: tegen U.

Het is allang geen publiek geheim meer, dat Amerikaanse ondernemingen, die desinvesteerden dat voornamelijk deden vanwege de politieke instabiliteit in Zuid Afrika en teruglopende winsten. Met een principieel verzet tegen de apartheid als zodanig heeft het niets te maken. Het leidt niet tot gelijkberechtiging der zwarten om van een integratie van zwarten en blanken op het gebied der arbeidsverhoudingen maar te zwijgen.

Demografische prognoses gaan er vanuit, dat tegen het jaar 2000 de bevolkingssamenstelling zodanig zal zijn dat ze voor driekwart uit zwarten bestaat.¹⁴ Bedraagt de werkloosheid onder de zwarten nu reeds 20 à 30% bij een stagnerende economie zal dat percentage tegen het einde van deze eeuw opgelopen zijn tot 50%. De klemmende vraag is dan ook aan de orde of een beleid gericht op isolatie van Zuid Afrika van de wereldgemeenschap er niet toe zal leiden, dat we *nolens volens* mee werken aan een *Verelendung* der zwarten.

13. Prof. L. Douwes Dekker, The role of Federations of unions and employers in negotiating the parameters of social policy. *Research paper nr. 9* december 1988. Centre for business studies, Graduate school of business administration University of Witwatersrand Johannesburg.

14. *The south african society: realities and future prospects. Investigation into intergroup relations.* Uit. Human Sciences Research Council, Pretoria 1985.

Derde Spoorbeleid gewenst en noodzakelijk

Onlangs heeft minister Van den Broek tijdens een overleg met zijn collega's binnen de EG een pleidooi gevoerd voor een 'creatievere rol' van de EG in Zuid Afrika. Het betreft hier het reeds eerder door hem bepleite 'Derde Spoorbeleid'. We kennen sinds een aantal jaren het Eerste Spoorbeleid (het uitoefenen van politieke en economische druk) alsmede het Tweede Spoorbeleid (morele en financiële steun aan met name zwarte instellingen en organisaties die zich richten op afschaffing van de apartheid). Het Derde Spoorbeleid, dat als een component op het Tweede Spoorbeleid beschouwd kan worden is ontstaan toen het CDA Tweede Kamerlid Aarts in 1987 voorstelde een nieuwe dimensie toe te voegen aan de Zuid Afrika-activiteiten van de Nederlandse regering.¹⁵ Het richt zich op 'goedwillende, apartheid-bestrijdende groeperingen' met wie door de verbreking van het cultureel akkoord een gerichte en constructieve dialoog vrijwel onmogelijk is geworden. Het gaat hier niet alleen om politici, maar ook om wetenschappers, ondernemers, vakbondsmensen en

religieuze leiders, die zich inzetten voor gelijkberechtiging der zwarten. Met het Derde Spoorbeleid wordt beoogd het aangeven van een aantal beginselen waarop een Zuidafrikaanse samenleving na het verdwijnen van de apartheid zou moeten berusten. Alle partijen in Zuid Afrika hebben elkaar daarbij nodig. Velen onder hen hebben echter ook behoefte aan uitwisseling met en ervaringen van niet-Zuidafrikanen.

Dit zou mede mogelijk gemaakt kunnen worden door het verwezenlijken van het Derde Spoorbeleid. Een dialoog met desbetreffende Zuidafrikanen zou wellicht een aantal bouwstenen kunnen opleveren voor de realisering van een stelsel van arbeidsverhoudingen waarnaar in Zuid Afrika naarstig gezocht wordt door zowel zwarten als blanken.

15. *Nota n.a.v. het Verslag 17-11-1987, Rijksbegroting van het jaar 1985. Stukken Tweede Kamer 20.200, nr. 36,3.4.*

